

Anthony Giddens: Refleksivna projekcija osobnosti

JELENA ZLATAR

Institut za društvena istraživanja, Zagreb

e-mail: jelena@idi.hr

UDK: 316.7

316.2

316.42:316.6

Pregledni rad

Primljeno: 10. svibnja 2008.

U ovom ću radu pokušati objasniti pojam refleksivne projekcije osobnosti koji uvodi Anthony Giddens. Što je refleksivna projekcija osobnosti, koji su njezini uzroci, kako se definira i kako se manifestira u svakodnevnom životu i međuljudskim odnosima, pitanja su na koja ću pokušati odgovoriti.

Živimo u posttradicionalnom društvu u kojem norme, vrijednosti i sustavi koji su vrijedili u tradicionalnim društvima više nemaju veliku ulogu u životima pojedinaca. Nestajanje jasnih obrisa i principa ponašanja, kako na osobnoj, tako i na široj socijalnoj razini, prisiljava pojedinca da odgovore potraži na drugim mjestima i da identitet kreira drukčije nego prije. Na osobnoj razini, to se manifestira pojačanom, tj. izmijenjenom refleksivnošću, koja se kroz osobni monitoring usmjerava na stvaranje osobnosti. Proces koji se odvija u izmijenjenoj refleksivnosti Giddens naziva refleksivnom projekcijom osobnosti, ona se provodi stalnim monitoringom, a kao svoj rezultat ima trajektorij osobe.

Ključne riječi: TRADICIJA, MODERNOST, REFLEKSIVNOST, TEORIJA STRUKTURACIJE, REFLEKSIVNA PROJEKCIJA OSOBNOSTI, TJELESNOST, IZBOR

UVOD

Živimo u doba modernosti ili čak postmodernosti. U eri globalizacije. U vremenu rizika. U takvom vremenu, pojačana briga o sebi više je nego opravdana. Moderni je čovjek orijentiran na svoju dobrobit, okružen knjigama za samopomoć i pod zaštitom svoga psihoterapeuta. Obuzet je sobom, a s druge strane pomalo izgubljen, kao da ne zna što mu je točno činiti. Istodobno, na društvenoj se razini događa globalizacija. Informacije se šire nevjerojatnom brzinom, apstraktni sustavi i simboli su u porastu. Možemo li, pita se Anthony Giddens, definirati dinamiku modernosti kroz dvije strane iste medalje – lokalnu i globalnu? I ako možemo, ne bismo li onda morali biti u stanju promatrati paralelna događanja na makro i na mikrorazini? Za Giddensa, odgovor je potvrđan. U ovom ću se radu baviti načinom na koji promjene u globalnom sistemu utječu na čovjekovu osobnu razinu i obratno, a središnji pojam koji će u tom kontekstu biti obrađen jest refleksivna projekcija osobnosti.

Na početku ću promotriti kontekst Giddensove misli, modernost i njegova razmišljanja o konstituciji refleksivne modernosti, dinamici modernosti i njezinim dijalektičkim okvirima. U tom će se kontekstu vidjeti kako Giddens definira fenomenologiju modernosti i okoliš povjerenja i rizika kroz usporedbu modernog i tradicionalnog društva. Također će biti naznačena razlika između jednostavne i refleksivne modernosti te Giddensovo razumijevanje postmodernosti.

Nakon ocrtavanja konteksta modernosti u suprotnosti s tradicijom te objašnjenja pojma refleksivnosti kroz njega, osvrnut ću se na teoriju strukturacije, radi definiranja

uloge i djelovanja aktera (agenata). Slijedi razvoj Giddensova pojma refleksivne projekcije osobnosti i njegovo provođenje s fokusom na ostvarivanju refleksivne projekcije u svakodnevnom životu. Ono se provodi kroz *monitoring* (svojevrsno nadgledanje ili samopromatranje) osobe, što za sobom povlači refleksivnost identiteta i mogućnost izbora. Refleksivnost je u tom smislu orijentirana na osobu samu, što znači da je pojam objašnjen u odnosu pojedinca prema samome sebi: kroz traganje za samoidentitetom, usmjeravanje i uspostavljanje osobe, pri čemu porast različitih terapija ima veliku ulogu. Važna instancija prisutna u tom procesu jest i tjelesnost, tj. odnos osobe prema svome tijelu, koje je također dio samopromatranja; kao što osoba pazi na svoje osjećaje ili misli, s jednakom se pažnjom odnosi prema svome tijelu. Refleksivnost osobnosti se tako zaokružuje i provodi na osobi “u potpunost”. Na kraju će biti naznačene kritike nekih autora na Giddensove ideje kako bismo pružili uvid u moguće nedostatke ili slabosti njegovih teorija i kroz kritičku prizmu “zaokružili” objašnjenje njegovih koncepata i pojmova.

Provodeći pojam refleksivne projekcije osobnosti kroz različite situacije s kojima se Giddens susreće, od prijelaza s tradicionalnog na posttradicionalno do postavljanja pojedinca u svijetu kroz izgradnju samoidentiteta i ostvarivanje bliskih odnosa s drugima, spomenuti ću pojam pokušati posve rasvijetliti te objasniti njegovu poziciju u Giddensovu radu. Taj pojam nije izabran kao središnji ili konstitutivan za Giddensov opus općenito, nego smatram da dobrim dijelom osvjetljava čovjekovo djelovanje i snalaženje u današnjem vremenu te njegovo traganje za sobom i vlastitom ulogom u svijetu.

TRADICIJA, MODERNOST, REFLEKSIVNOST

U prvom ću dijelu rada objasniti Giddensovo gledanje na modernost, tj. njegova razmišljanja o raskidu s tradicijom. Modernost je kontekst u kojemu se pojavljuje pojam refleksivne projekcije osobnosti. Prema Giddensu, u doba modernosti svi postavljaju sebi pitanja o tome “što činiti, kako se ponašati i tko biti” (Giddens, 1994:74). Modernost označavaju modeli društvenog života ili organizacije koji se pojavljuju u Europi od kraja 17. stoljeća nadalje i koji postaju manje ili više utjecajni širom svijeta, a temelje se na četirima ključnim institucijama : kapitalizmu, industrijalizaciji, nadzoru i vojnoj sili (Giddens, 1990).

Prema Giddensu, postoje dvije slike modernosti koje su dominirale sociološkom literaturom, no obje su neprimjerene. Prva je Weberova interpretacija koja se temelji na racionalnosti i birokratičnosti. Nedostatnost ovog pristupa jest u tome što se pokazalo da organizacije nisu toliko rigidne te kako ponekad stvaraju područja autonomnosti i spontanosti koje je teže ostvariti u malim grupama. Druga slika je Marxova ili marksistička interpretacija koja modernost smatra čudovištem i tvrdi kako će prodor modernosti biti nepovratan i rezultirati nestabilnošću, ali i kako čudovište modernosti može biti ukroćeno. Treću interpretaciju nudi Giddens. On modernost smatra odbjeglom motorom goleme snage (ne čudi stoga naziv njegove knjige “Odbjegli svijet”), koji mi ljudi možemo odvesti do neke granice, no može i izbjeći kontroli te otići u nepredvidivom smjeru. Vožnja je, prema tome, nekad zabavna i vodi napetom iščekivanju, no dokle

god institucije modernosti traju, nikada nećemo moći potpuno kontrolirati ni put niti ritam putovanja i nećemo biti sigurni jer je teren preko kojega motor vozi pun rizika velikih posljedica¹ (Giddens, 1990).

Motor modernosti, koji Giddens naziva Moloh, nije sastavljen od integralne mašinerije, nego od više proturječnih, kontradiktornih utjecaja, što govori o sveprisutnoj dijalektičnosti specifičnoj za modernost. Modernost nije integrirana cjelina, nego se, navodi Giddens, sastoji od specifičnih dijalektičkih okvira. Postoje četiri dijalektička okvira fenomenologije modernosti (Giddens, 1990):

1. Dislokacija nasuprot ponovne integracije, što označava međudjelovanje otuđenja i bliskosti. Globalizacija stvara apstraktnost i apstraktne sustave, primjerice infrastrukturu, arhitektonski gledano, nekoga grada. No koliko razdvaja i “otuđuje”, toliko i povezuje, primjerice prijevozom ili telekomunikacijama. Takvo nam povezivanje omogućuje uvid u ono što se događa daleko od mjesta u kojem živimo.
2. Intimnost (privatnost) nasuprot impersonalnosti, tj. međudjelovanje osobnih i impersonalnih veza. Svijet nije nužno samo impersonalan. Na bilo kojem dijelu kugle zemaljske mogu biti stvoreni intimni odnosi, i to na daljinu. Apstraktni nas sistemi povezuju i čine nas bliskim ljudima. Primjer interakcije intimnosti i apstraktnih sistema mogu biti psiholozi, koji komuniciraju s ljudima koristeći apstraktni sistem psiholoških znanja, a što se odvija u intimnom okruženju.
3. Stručnost nasuprot ponovnog prilagođavanja, koje označava interakciju apstraktnih sustava i znanja koja se stječu svakodnevno. Jurgen Habermas smatra da apstraktni sustavi nasilno ulaze u svijet ljudi i koloniziraju njihov život, tj. podčinjavaju osobne odluke tehničkoj ekspertizi (Habermas, 1987). Time se stječe dojam upoznatosti sa svime, dostupnosti svih informacija kroz moderne tehnologije i nepostojanja mistike ili neznanja. U stvarnosti, ne znamo sve, samo male dijelove malih područja. Budući da postoji velika povezanost pojedinaca sa stručnim sustavima, oni se kroz njih prilagođavaju stječući potrebna znanja za funkcioniranje u današnjem društvu.
4. Privatnost nasuprot zauzimanja (za nešto), što označava interakciju pragmatičnog prihvatanja i aktivizma. Svjesni smo rizika današnjice i osjećaja bespomoćnosti pred njima. Svjesni smo zagađivanja zraka, vode, genetskog inženjeringa i sl., no ipak imamo povjerenje u apstraktne sustave i živimo dan za danom baveći se privatnim stvarima. Mislimo da kao pojedinci ne možemo ništa učiniti, što zapravo definira stav pragmatičnog prihvatanja. S druge

¹ Giddens spominje rizike koji postoje u današnje vrijeme i prijete uništenjem ljudskog društva, tj. zbog kojih je moguće otimanje motora modernosti kontroli:

1. Rast totalitarne moći, koji proizlazi iz sustava nadziranja i omogućuje jaku kontrolu populacije.
2. Kolaps mehanizama ekonomskog rasta, koji proizlazi iz nepredvidivosti kapitalizma i njegovih uspona i padova.
3. Nuklearni sukob globalnog ratovanja, koji postaje stvarnim jer niz zemalja ima sredstva potrebna za masovno uništenje.
4. Ekološki raspad ili katastrofa, također stvarna mogućnost, pojačana čovjekovim vladalačkim odnosom prema prirodi (Giddens, 1990).

strane, uvjeti modernosti provociraju aktivizam i zauzimanje za nešto, upravo zbog sveprisutne refleksivnosti i uređenja društva na način da je kolektivna organizacija moguća.

Elementi dijalektičkih okvira modernosti nisu samo suprotstavljeni jedni drugima, nego se i međusobno nadopunjavaju. Upravo njihovo nadopunjavanje i međudjelovanje čine cjelovitu sliku modernosti.

Prije modernog društva u kojem živimo, Giddens naznačuje postojanje i opis predmodernih društava, kao i predmodernog ili tradicionalnog razdoblja². Raskidanje s uvriježenim normama i vrijednostima, odnosno s naučenim ponašanjem, bitna je odlika modernizma. Danas više nitko nije arbitar našega osobnog razvitka ili našeg života osim nas samih. Ne postoji to mjerilo na koje bi nas netko u vrijeme modernosti mogao pozvati, nema te vrijednosti ili moralnog propisa koja je uvriježena toliko općenito da bi mogla neupitno vrijediti za sve. S druge strane, u tradicionalnim društvima ili kod utjecaja tradicije na budućnost, Giddens primjećuje kako ključnu ulogu ima ponavljanje. "Prošlost o kojoj govorimo je prije zajednička nego individualna... Svaki kontekst detradicionalizacije nudi mogućnost veće slobode djelovanja od one koja je postojala prije – ovdje govorimo o oslobođenju čovjeka od okova prošlosti. Kod tradicije prošlost strukturira sadašnjost kroz zajednička vjerovanja i osjećaje." (Giddens, 2005:61). U *Tablici 1.* prikazana je usporedba povjerenja i rizika (prijetnji i opasnosti) predmodernoga (tradicionalnog) i modernog doba u smislu razlike u njihovu generalnom kontekstu. Giddens naglašava razliku predmodernog i modernog vremena upravo kroz dijalektički odnos povjerenja i rizika. Važno je uvidjeti njihova razlikovna mjesta kako bi se bolje objasnilo razlikovanje predmodernih i modernih društava općenito.

U predmodernim civilizacijama refleksivnost je umnogome ograničena na reinterpretaciju i objašnjenje tradicije. U doba modernosti ona je drukčije naravi: rutinizacija svakodnevnog života uopće nema intrinzičnih veza s prošlošću. Tradicija može biti opravdana, ali samo u svjetlu inercije ili navike (Giddens, 1990). U modernosti postoji diskontinuitet prema tradiciji i tradicionalnom poretku. Giddens negira teorije evolucionizma, tj. trudi se zanemariti ih kako bi bolje ocrtao spomenuti diskontinuitet. S tim u skladu napominje kako neke društvene forme nisu pronađene ni u jednom prijašnjem povijesnom razdoblju. Modernost je multidimenzionirana na razini institucija i svaki od elemenata iz različitih tradicija (Marxove, Weberove, Durkheimove) u

² Predmoderna društva imaju niz oblika, od kojih Giddens razlikuje:

a) Lovačka i sakupljačka, koja su se sastojala od malih plemenskih skupina koje su brojile i manje od pedesetak ljudi, a preživljavala su zahvaljujući sakupljanju voća, sjemenki i povrća, te lovu i hvatanju životinja radi prehrane.

b) Stočarska i agrarna, koja su se pojavila prije 20.000 godina i u kojima se bogatstvo akumuliralo u obliku životinja koje su posjedovali. Ona su nomadska, budući da su se njihovi pripadnici morali kretati kako bi pronašli pašnjake.

c) Neindustrijske civilizacije, koje se pojavljuju oko 6.000 g. pr. Kr. i razvijenije su u području umjetnosti i znanosti. Više su institucionirane i centralizirane po pitanju sustava vlasti, izumile su pismo, a neke su se od ovih civilizacija širile velikim područjima i stvorile vlastita carstva. Primjeri neindustrijskih civilizacija su Asteci, Maye, Inke, antička Grčka, drevni Egipat itd. Niti jedna od njih ne postoji danas i niti jedna nije imala tako velik utjecaj na razvoj ljudskog društva kao moderna industrijska društva koja su se pojavila u 18. i 19. st. (Giddens, 1984).

Tablica 1. Okoliš povjerenja i rizika u predmodernim (tradicionalnim) i modernim kulturama (Cassell, 1993:296)

Predmoderno/tradicionalno Generalni kontekst: velika važnost lokalnog povjerenja	Moderno Generalni kontekst: relacije povjerenja primijenjene u globalizirajućim apstraktnim sistemima
1. <i>Rodbinski odnosi</i> kao organizirano sredstvo za stvaranje društvenih veza kroz vrijeme-prostor	1. <i>Osobni odnosi</i> , kao prijateljstva ili seksualna intimnost u smislu stabiliziranja društvenih veza
2. <i>Lokalna zajednica</i> kao mjesto koje omogućuje poznatu sredinu	2. <i>Apstraktni sistemi</i> u smislu stabiliziranja odnosa kroz neodređene spone vremena-mjesta
3. <i>Religijska kozmologija</i> kao modeli vjerovanja i ritualnih praksi koje omogućuju sudbinsku interpretaciju ljudskog života i prirode	3. <i>Orijentiranje na budućnost</i> , kao način povezivanja prošlosti i sadašnjosti
4. <i>Tradicija</i> u smislu povezivanja sadašnjosti i budućnosti	
1. Prijetnje i opasnosti koje proizlaze iz <i>prirode</i> , kao što su porast infektivnih bolesti, klimatska nepouzdanost, poplave ili druge prirodne nepogode	1. Prijetnje i opasnosti koje proizlaze iz <i>refleksivnosti modernosti</i>
2. Prijetnja <i>ljudskog nasilja</i> od vojski, lokalnih ratnika, pljačkaša	2. Prijetnja <i>čovjekovog nasilja</i> zbog industrijalizacije rata
3. Rizik <i>gubljenja religijske milosti</i> ili malicioznog magijskog utjecaja	3. Prijetnja <i>osobnog besmisla</i> koja proizlazi i refleksivnosti modernosti u slučaju njezine primijenjenosti na osobu

njoj igra neku ulogu. S postmodernističkim tumačenjima poput onoga Jeana-Francoisa Lyotarda, Giddens se ne slaže. Lyotard smatra da modernost stvara metapripovijesti koje ljudi prihvaćaju kao apsolutne istine. Prema Giddensu, modernost podriva svaku izvjesnost. Svako je znanje podložno preispitivanju i vjerojatno će se revidirati. To je vrlo očito u društvenim znanostima, pogotovo sociologiji, pa tako Giddens smatra da u refleksivnosti modernosti upravo sociologija ima najznačajnije mjesto. Opisuje ju kao “najopćenitiju vrstu refleksije o modernom društvenom životu” (Giddens, 1991:2). Moderno društvo i refleksivnost pojmovi su koji se isprepleću. Moderno je društvo “refleksivno”, dakle sve sposobnije djelovati samo na sebe, što ga umnogome razlikuje od “prirodnih društava” u kojima se preko tradicije uspostavlja izravan odnos pojedinca i sakralne sfere. U modernom se društvu zbiva udaljavanje individualnog i sakralnog, a umjesto toga se uspostavlja sustav koji se samoproizvodi, samokontrolira i samoregulira. Raspad ograničenih zajednica i njihovih čvrstih, jasno izraženih kodova pruža pojedincu slobodu izbora životnog stila, ali ga istodobno tjera na “refleksivnost”, odnosno na ponašanje koje je vođeno sviješću o tako promijenjenom stanju “Težnja za samoidentitetom ili ‘briga o sebi’, kako to konceptualizira Michel Foucault, ustvari je samo druga strana ‘ontološke nesigurnosti’ koju sa sobom nose naoko

kaotični, ali ipak strukturirani, procesi globalizacije” (Giddens, 1999:174, pogovor). Želimo li objasniti modernost, smatra Giddens, moramo se osloboditi od postojećih socioloških perspektiva i uzeti u obzir ekstremni dinamizam i globalizaciju modernih institucija (*Tablica 2*).

Tablica 2. Dinamika modernosti (Giddens, 1991:20)

Odvajanje vremena i prostora: uvjet za artikuliranje socijalnih relacija kroz široki dijapazon vremena i prostora, uključujući globalne sisteme. ³
Globalizirajući mehanizmi: sastoje se od simboličkih značenja i ekspertnih sustava (zajedno tvore apstraktne sustave). Globalizirajući mehanizmi odvajaju interakciju od partikularnosti lokalnog i smještaju je na globalnu razinu. ⁴
Institucionalna refleksivnost: regulirano korištenje znanja o uvjetima socijalnog života kao konstitutivnog elementa u njegovoj organizaciji i transformaciji. ⁵

Ulrich Beck se, poput Giddensa, bavio društvom rizika i refleksivnom modernošću. Beckova i Giddensova ideja modernosti je refleksivna, za razliku od jednostavne modernosti koja je samo drugo ime za industrijski razvoj i poima se kao predvidljivi proces koji može imati evolutivne ili revolucionarne značajke. Industrijski se rast u njoj prihvaća kao zdravi smjer kretanja. Temelj Beckova rada jest tranzicija iz prve moderne u drugu, odnosno tranzicija iz jednostavne modernosti u refleksivnu. Pojam refleksivne modernosti možemo shvatiti kao modernizaciju modernizacije ili radikalizaciju moderne koja rastvara premise i temelje industrijskog društva (Beck, 2001). Ta kasna modernost ne donosi samo pogodnosti robnog bogatstva i dominaciju instrumentalne tehnološke racionalnosti, nego istodobno otvara mogućnosti za individualnu kritičku refleksiju o tim promjenama i njihovim socijalnim implikacijama (Beck, 1992). Napredovanje socijalne refleksivnosti u refleksivnoj modernosti znači da “pojedinci nemaju drugog izbora osim da izabiru: izbor je ono po čemu oni jesu” (Giddens, 1994:126, u Kalanj, 2000:32).

Postoje i interpretacije koje se oslanjaju na postojanje refleksivnosti “oduvijek” i njezino mijenjanje samo u smislu povećanja naših hermeneutičkih mogućnosti, tj. mogućnosti razumijevanja. “Možemo shvatiti da je ovaj svijet napravljen od naših tradicionalnih ali refleksivnih praksi. Vjerujem da je ovo ključna točka u shvaćanju našeg društva i srž refleksivne modernosti. Refleksivna modernost nije ništa drugo do

³ U predindustrijskim društvima vrijeme se nije standardiziralo na cijeloj kugli zemaljskoj. U 20. stoljeću svi su se dijelovi svijeta počeli koristiti standardiziranim sustavom bilježenja vremena, što je omogućilo koordinirano kretanje ljudi i dobara u prostoru i vremenu

⁴ Najvažnija je vrsta simboličnog značenja novac. Novac omogućuje razmjenu dobara i usluga kroz impersonalne odnose među ljudima koji se nikada nisu sreli, te omogućuje da se razmjena provede s najudaljenijih zemljopisnih točki, a da se ljudi uopće ne moraju suočiti licem u lice. Ekspertne sustave Giddens definira kao sustave tehničkih postignuća ili profesionalnih ekspertiza koji organiziraju velika područja materijalne i socijalne okoline u kojoj danas živimo. Oni omogućuju da se različiti aspekti društvenog života odvijaju, a da nema potrebe za osobnim kontaktom ljudi uključenih u njih.

⁵ Ključno je obilježje modernosti i refleksivnost, koja je, dakako, povećana. “Refleksivnost se odnosi na ‘refleksivno motrenje akcije’, što znači na način na koji ljudi razmišljaju i reflektiraju o tome što rade kako bi razmotrili hoće li u budućnosti postupiti drugačije” (Haralambos, 2002:1076).

proširenje mogućnosti koja je već ovdje – naše hermeneutičke mogućnosti” (Hyoun, 1997:18).

Ono što mnogi nazivaju postmodernošću, Giddens naziva posljedicama modernosti. On vjeruje da mi još uvijek živimo u razdoblju modernosti ili kasne modernosti. Postmodernost za njega postaje “radikalizacija modernosti”, tj. dovođenje modernosti do krajnjih konzekvencija koje zadiru u ljudski identitet, prirodu i svakodnevni život. Pojam “postmodernosti” stavlja u navodnike, ali ga ne odbacuje u potpunosti. Koristi se njime kako bi opisao vrstu društva koja će se možda razviti u budućnosti i navodi četiri promjene koje bi se mogle dogoditi u preobrazbi modernosti u posmodernost (*Tablica 3*).

Tablica 3. Usporedba modernosti i postmodernosti (Giddens, 1990.)

Modernost	Postmodernost
Kapitalizam	Sustav “postoskudice” (razdoblje nakon oskudice)
Industrijalizacija	Humanizacija tehnologije
Nadzor	Višeslojna demokratska participacija
Vojna sila	Demilitarizacija

Teorija strukturacije

Prije prelaska na refleksivnu projekciju osobnosti treba ukratko objasniti Giddensov koncept teorije strukturacije, kojim je želio napraviti svojevrsan most između makroaspekta i mikroaspekta sociološke analize. U preoblikovanju pojma strukture Giddens se oslanja na ona kretanja u suvremenoj sociologiji koja se označavaju kao “povratak subjekta” ili “povratak aktera.”⁶

U teoriji strukturacije možemo primijetiti začetke refleksivne projekcije osobnosti, ili barem okretanja k osobnosti na drugačiji način nego dotad, pri čemu se subjektu davalo ili preveliku ili premalu ulogu. Ta teorija zapravo predstavlja prekid podjele između mikro i makrostrukture. Giddens napominje kako mikro/makro distinkcija nije osobito korisna, ali njihova integracija jest, te kritizira i isključivo mikro i isključivo makroteorije. Prema teoriji strukturacije, osnovno područje proučavanja socijalnih znanosti nije iskustvo individualnog aktera, kao ni postojanje bilo kojeg oblika socijalnog totaliteta, nego socijalne prakse koje su upravljane vremenom i prostorom (Giddens, 1984). Giddensova ontologijska pozicija nije svijest ili socijalna struktura, nego dijalektika aktivnosti u prostoru i vremenu. “Giddens je zaokupljen sviješću ili refleksivnošću, no da bi ljudski akter bio refleksivan on ne samo da je svjestan sebe nego također upravlja tokovima svojih aktivnosti i uvjetima njihovog odvijanja” (Ritzer, 1997:391).

Agenti (akteri)⁷ obavljaju rutinske procese, ali raspolažu i motivacijama za djelovanje, a one uključuju želje koje pokreću akciju. Refleksivno nadgledanje i racionalni-

⁶ “Ta rehabilitacija subjektivnosti, odnosno priznanje refleksivnog i usmjerenog karaktera ljudskog djelovanja, odvijala se u znaku osporavanja strukturalnog funkcionalizma... Iako je kritičari smatraju prilično eklektičnom, teorija strukturacije afirmira refleksivnu i djelatnu ulogu čovjeka u svijetu visokorazvijene i često postvarene organizacijske racionalnosti” (Giddens, 1999:170, pogovor).

⁷ Giddens se u specifičnom smislu koristi pojmovima agent, agencija, akcija i akter. “Budući da su pojmovi izravno neprevodivi na hrvatski, dajemo kraće tumačenje njihova značenja. Pojam ‘agent’

ziranje stalno su uključeni u akciju, ali motivacije su uglavnom nesvjesne, nepriznati uzroci akcije, iako imaju veliku ulogu u čovjekovu ponašanju. Unutar svijesti Giddens razlikuje diskurzivnu i praktičnu svijest. Diskurzivna svijest je sposobnost da se stvari izreknu riječima, a praktična je ono što se uobičajeno čini, ali se ne izražava riječima (Giddens, 1984:17)

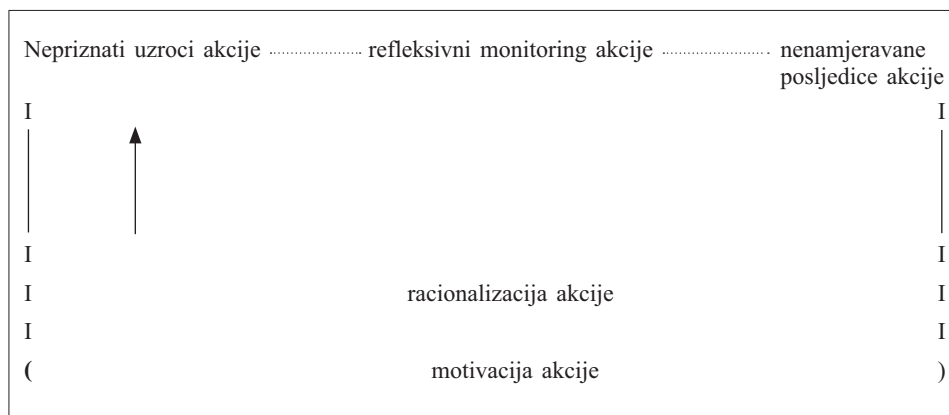
Struktura označava strukturirajuća svojstva (pravila i resurse) koji omogućuju “spajanje” vremena – prostora u socijalne sustave i koje čine mogućim postojanje očito sličnih socijalnih praksi u različitim rasponima vremena i prostora koji im posuđuju sistematički oblik. Bit teorije jest u ideji dualnosti strukture. Naime, konstituiranje agenata i struktura ne predstavljaju dvije neovisne cjeline fenomena, dualizam, nego reprezentiraju dualnost strukturalnih osobina socijalnih sistema gdje su sredstvo, ali i proizvod praksi koje same povratno organiziraju. Trenutak nastanka akcije također je i trenutak reprodukcije u kontekstima svakodnevnog izvođenja socijalnog života (Giddens, 1984). Struktura nije izvanjska akterima, nego postoji i u pamćenju i u socijalnim praksama. Zato je moguće izbjeći nedostatak kontrole nad strukturom. Također je važno i postojanje nenamjeravanih posljedica. Ljudske akcije dovode do nenamjeravanih posljedica koje mogu kao povratna snaga djelovati na samu akciju. Ti uvjeti stalno izmiču ljudskoj kontroli, no oni ih se i dalje trude staviti ih pod kontrolu. Akteri tako za Giddensa, kao ni za etnometologe, nisu nikada kulturni proizvodi, nego znalački i sposobni agenti koji provode refleksivni monitoring svoje akcije: “Konstituiranje ‘agenata’ i struktura nije neovisno jedno o drugome; svojstva socijalnog sistema smatraju se istodobno i sredstvima, ali i proizvodima praksa aktera, a te osobine sistema u povratnom smislu organiziraju i prakse samih aktera.” (Ritzer, 1997:393).

U stratifikacijskom modelu akcije Giddens razgraničava motivaciju akcije (koja djelomično može biti nesvjesna), racionalizaciju akcije (agenteve artikulirane razloge za akciju) i refleksivni monitoring akcije (agentovo znanje o tome što radi) (*Figura 1*). Racionalnost uvijek uključuje diskurzivnu svijest ili verbalizaciju, dok refleksivni monitoring može uključivati samo diskurzivnu svijest ili i diskurzivnu i praktičnu svijest. “Giddens ne vidi društvenu realnost i društva kao konstrukte govora, no prepoznaje da su pravila govora i akcija uzeta zdravo za gotovo fundamentalna za društveni red te uvodi pojam pravila sličan onomu etnometodološkom, kao način shvaćanja društvene akcije i društvene strukture te spajanja ovo dvoje” (Marshall, 1994:205).

Refleksivna projekcija osobnosti

U moderno doba ne možemo uzeti naš identitet zdravo za gotovo. U dinamičnim, mijenjajućim i različitim modernim društvima, identitet je postignut prije nego pripisan. Naše aktivnosti, identitet i biografija, stvaraju se i rastvaraju kroz interakcije s nama samima i s drugim ljudima. One su krhke i stoga moraju biti iznova stvarane, provjeravane i obnavljane u svakodnevnom životu.

kod ovog autora označava smislenu osobu sposobnu za djelovanje (akciju). Umjesto ‘agenta’ nekada se pojavljuje ‘akter’ (actor). Pojam ‘akcija’ (action, djelovanje) opisuje realiziranu akciju, djelovanje, odnosno svršeni čin, najčešće rutinskog karaktera. ‘Agencija’ (agency) pak upućuje na ontologijski pojam potencijala mislećeg subjekta za djelovanje” (Ritzer, 1997:391).

Figura 1. Stratifikacijski model agenata i posljedica (Bryant, Jary, 2001:13)

Postoje četiri tipa refleksivnosti o kojima je Giddens pisao. Prva su dva univerzalna i to su:

1. Refleksivna monitoring akcija. Giddens prvi put spominje pojam refleksivnosti u referenciji na promatranje svakodnevnog ponašanja u koji su nužno uključeni svi članovi društva, a njegova diskusija refleksivnosti bila je na početku više povezana s racionalizacijom akcija nego s konstitucijom društva (Giddens, 1993).
2. Jednostavna institucionalna refleksivnost. U predmodernim su društvima fokus i intenzitet institucionalne refleksivnosti bili ograničeni.

Refleksivnost modernosti uspostavlja dva nova tipa refleksivnosti:

1. Intenzivirana institucionalna refleksivnost. S modernošću se proširuje intenzitet institucionalne refleksivnosti i u modernim joj društvima ništa ne može promaknuti, pa ni znanost sama. U njoj je refleksivno prisvajanje znanja centralno.
2. Refleksivna projekcija osobnosti. Refleksivnost modernosti Giddens povezuje s konstrukcijom individualne osobe kao refleksivne projekcije i povećava kapacitet koji pojedinci imaju u reflektiranju na sebe same i u nadziranju vlastitoga djelovanja. Također povećava kapacitet koji osoba ima u monitoringu nad onim što radi, te mogućnost da ponekad izmijeni ili potpuno promijeni vlastito djelovanje u svjetlu ekspertnih “znanja” koja su joj sada dostupna. Biti osoba ne znači biti samo refleksivni akter; potrebno je također imati koncept o tome *tko* je osoba, a taj je koncept nužno trajektorij osobe, biografija, naracija, samoidentitet (Bryant, Jary, 2001).

Nakon uvida u svojevrsan “razvoj” refleksivnosti kod Giddensa, dolazimo i do pitanja: Kako pojedinac provodi refleksivnu projekciju osobnosti? Odgovor je: stalnim monitoringom, samopromatranjem ili nadgledanjem vlastitih i promatranjem tuđih akcija. Ta aktivnost stvara refleksiju onoga što se dogodilo i onoga što bi se moglo dogoditi u budućnosti. Rezultat refleksivne projekcije osobnosti je trajektorij osobe, dinamička

igra između prošlosti, sadašnjosti i očekivane budućnosti. Janette Rainwater objašnjava refleksivnu projekciju kao umjetnost samopromatranja koja se provodi postavljanjem određenih pitanja samome sebi:

Što se upravo sada događa?

Što mislim?

Što radim?

Kako se osjećam?

Kako dišem? (Giddens, 1991.)

Nije dovoljno reći da je individualnost važna ili da se cijene individualni potencijali, osoba ili samoidentitet. Prema Rainwaterovoj terapiji, trebamo odrediti i neke elemente koji označavaju traganje za samoidentitetom, tj. provođenje refleksivne projekcije osobnosti (Rainwater, 1989).⁸ Osluškiivanje svoga organizma, misli i osjećaja u svakom trenutku, kao i pisanje dnevnika, jedini su način da raskinemo sa situacijama i ponašanjem koji nam ne odgovaraju, riješimo se prošlosti i krenemo prema budućnosti. Stalni monitoring je, dakako, vrlo rizičan poduhvat, jer pretpostavlja hrabrost i upuštanje u rizik, nasuprot ponavljanju dobro poznatih, ritualiziranih, "uigranih" i "sigurnih" situacija. Povezana s psihološkom terapijom, refleksivna projekcija osobnosti zapravo znači pomoć pojedincu u shvaćanju sebe, što vodi i većoj kontroli nad vlastitim životom. Ako je pojedinac svjestan (u svakom trenutku) osjećaja, raspoloženja i razmišljanja, onda može shvatiti i kako njima lakše upravljati, tj. kako upravljati svojim životom. Refleksivna projekcija osobnosti zapravo je pokušaj izbjegavanja fatalizma i preuzimanje kontrole. Ona znači djelomični ili potpuni raskid s prošlošću i potpuno nove modele akcije koji više ne mogu biti vođeni ustaljenim navikama (Giddens, 1991).

⁸ Temeljne točke važne za proces traganja za samoidentitetom su:

1. *Samorazumijevanje*, koje se sastoji od strukturiranja i restrukturiranja koherentnog osjećaja identiteta. Osoba se doživljava kao refleksivna projekcija osobnosti za koji je sama odgovorna. Ono smo što od sebe napravimo.

2. *Trajektorij razvoja*, koji formira osobnost od prošlosti prema predviđajućoj budućnosti. Trajektorij sadržava koherentnost koja proizlazi iz kognitivne svjesnosti različitih faza u životnom ciklusu.

3. *Samoispitivanje*, koje se provodi postavljanjem pitanja o tome što se događa u osobi u različitim trenucima.

4. *Naracija osobnosti*, koja je dio samoidentiteta i on ju podrazumijeva. Vođenje dnevnika ili rad na autobiografiji središnje su preporuke za uspostavljanje integriranog osjećaja osobnosti.

5. *Kontrola vremena*, koju samoostvarenje pretpostavlja. Biti u svojevrsnom dijalogu s vremenom temelj je samoostvarenja jer je esencijalni uvjet postizanja zadovoljstva u bilo kojem trenutku.

6. *Tijelo*, kao područje na koje se refleksivnost osobnosti proširuje. Ono je dio sistema akcije, a ne samo pasivan objekt. Promatranje tjelesnih procesa značajan je dio refleksivnog procesa.

7. *Balansiranje između prilika i rizika*. Pojedinac kalkuliira opasnosti i prilike, a svijet je pun potencijala za djelovanje u smislu eksperimentalnih akcija.

8. *Autentičnost* je moralni zahtjev samoaktualizacije temeljen na 'iskrenosti prema samome sebi'. Osobni razvoj ovisi o nadržastanju emocionalnih blokada i tenzija, koje nas sprječavaju da se vidimo kakvi doista jesmo.

9. *Niz "prijelaza"* kroz koje se promatra životni put. Svi ti prijelazi uključuju gubitak (kao i potencijalni dobitak) i moraju biti odžalovani ako želimo nastaviti samoostvarenje.

10. *Osobni integritet*, kao postignuće autentične osobe, koje dolazi iz integriranja životnih iskustava unutar naracije samorazvoja (Giddens, 1991).

Giddens se osvrće na S. Freuda i ideju psihoanalize u smislu jačeg i konstantnijeg obnavljanja identiteta u ranom stadiju detradicionalizacije. “U psihoanalizi se pojedinac vraća u svoju prošlost, kako bi sebi omogućio veću autonomiju u budućnosti. Isto vrijedi i za grupe za samopomoć koje su u zapadnjačkim društvima toliko uobičajene. Primjerice, na sastancima anonimnih alkoholičara, pojedinci prepričavaju svoje životne priče, i, izričući želju za promjenom, dobivaju potporu prisutnih. Oporavljaju se od svoje ovisnosti time što, u biti, iznova ispisuju priču svojeg života” (Giddens, 2005:62).

U našem društvu tradicija je, prema Giddensu, izbrisana jače nego ikad, te refleksivna projekcija osobnosti ima osobito značenje. Budući da je naracija samoidentiteta krhka, samoidentitet mora biti stvoren i manje-više kontinuirano reorganiziran u svjetlu mijenjajućih iskustava svakodnevnog života i fragmentirajućih tendencija modernog društva.

Transformacija samoidentiteta i globalizacija dva su pola dijalektike lokalnog i globalnog u uvjetima visoke modernosti. Prema Giddensu, i promjene u intimnim aspektima osobnog života također su izravno povezane s uređenjem društvenih odnosa. U intimnom aspektu osobnog života treba naznačiti Giddensov pojam “čiste veze”⁹ koja je ključni element za stvaranje refleksivne projekcije osobnosti budući da oboje dopuštaju i zapravo zahtijevaju organizirano i kontinuirano samorazumijevanje (Gadacz, 1994). Prvi su puta u ljudskoj povijesti, “osoba” i “društvo” povezani u globalnom okruženju. Refleksivnost modernosti prvi je puta proširena do srži osobe. Drugim riječima, u kontekstu posttradicionalnog poretka, osoba postaje refleksivna projekcija.

U tradicionalnim kulturama, gdje su stvari ostajale iste od generacije do generacije na razini kolektiviteta, promjena identiteta bila je jasno određena u razdoblju pomaka pojedinca iz adolescencije u odraslost. Nasuprot tomu, u uređenju modernosti osobnost treba biti istražena i utemeljena kao dio refleksivnog procesa povezivanja osobne i društvene promjene. U tom kontekstu apstraktni sustavi postaju ključnima, ne samo u institucionalnom poretku modernosti, nego i u oblikovanju i kontinuitetu osobe. Rana socijalizacija djece sve više ovisi o savjetima i instrukcijama stručnjaka (pedijatara i odgajatelja), dok se prije odnosila na izravno prenošenje s jedne generacije na drugu (Giddens, 1991).

Kao akademske discipline, sociologija i psihologija izravno su povezane s refleksivnošću osobe. Najjaču vezu između apstraktnih sustava i osobe možemo pronaći u porastu terapija i savjetovanja svih vrsta. Na negativan način možemo objasniti porast terapija time što modernost razbija zaštitne okvire male zajednice i tradicije, zamjenjujući ih s mnogo većim, impersonalnim organizacijama. Pojedinac se osjeća osamljeno i izgubljeno u svijetu gdje nema psihološke potpore i osjećaja sigurnosti koji omogućuju tradicionalna obilježja, a terapija nudi mjesto kojemu se može priteći, drugu verziju isповjedaonice. No, terapija nije samo način nošenja s anksioznošću, nego i provođenje

⁹ U *Transformaciji intimnosti* (1994) Giddens objašnjava teoriju i praksu čiste veze, način na koji se ljudi ponašaju u bliskim odnosima, što traže u njima te kako se ti odnosi mijenjaju. Čista veza refleksivno je organizirana. “Osoba ne prepoznaje jednostavno drugu osobu i u odgovorima drugoga ne pronalazi potvrdu svog samoidentiteta, nego je samoidentitet pregovaran kroz s tim povezane procese samoistraživanja i razvoja intimnosti s drugim” (Giddens, 1991:97).

refleksivnosti osobe; fenomen koji, na razini pojedinca, kao i šire institucije modernosti, balansira mogućnost i potencijalnu katastrofu u jednakoj mjeri (Giddens, 1991).

Rad terapije uvijek naglašava izbor. Izbor je nešto što kolonizira budućnost u relaciji s prošlošću i dovodi pojedinca u vezu s unutrašnjim emocijama i osjećajima iz prethodnih iskustava. Izbor postavlja pitanje: “Tko si ti i što želiš?” U posttradicionalnom kontekstu nemamo drugoga izbora nego odabrati kakvi ćemo biti i kako ćemo se ponašati. Iz te perspektive čak su i ovisnosti izbor, one su način na koji se nosimo s multidimenzionalnošću mogućnosti koje nudi gotovo svaki aspekt svakodnevnog života. Terapeut savjetuje stvaranje aktivnih izbora svaki put kad se neka prilika pojavi.¹⁰ Upravo će ti izbori uvjetovati ne samo koliko nam je dobro prošao svaki dan, nego i koliko ćemo uspješni biti u bilo čemu što radimo.

Mnogo naših svakodnevnih aktivnosti postale su otvorene za izbor, a izbor je postao obavezan. To je teza o svakodnevnom životu danas. Analitički je točnije reći da sve sfere društvenih aktivnosti postaju vođene odlukama često, iako ne i univerzalno, provedenima na temelju pozivanja na znanje stručnjaka iz različitih područja (Giddens, 1996). Aktivni izbori zasigurno jesu ili stvaraju autonomnost. Pa ipak ti izbori, koji su konstitutivna opcija životnog stila, često su onemogućeni faktorima izvan moći pojedinca. Upravo zbog porasta apstraktnih sustava, osoba nema kontrolu nad mnogo čime te je potrebno zauzdavanje moći koja se odnosi na vanjske faktore koji na nju utječu. U *Tablici 4* prikazan je proces izbora u društvu.

Tablica 4. Proces izbora u modernom društvu (Giddens, 1996.)

Posttradicionalno = moderno društvo		
Aktivni izbori	→	Autonomnost → Zauzdavanje moći

Svojevrzne “posljedice” ili nadovezujući elementi refleksivne projekcije osobnosti su njezino usmjeravanje i postvarivanje u socijalnom životu, koje se uspostavlja kroz

¹⁰ Ovo je primjer pitanja “izbora” s liste jednog autora:
 S kime provodiš najviše vremena?
 Koja ti je hrana najdraža?
 Koliko se mnogo ili malo smiješiš?
 Koliko si dugo budan noću?
 Pušiš li?
 Ogovaraš li?
 Kome se najviše diviš?
 Koliko si smiren?
 Kako provodiš praznike?
 Koliko se često sažaljevaš?
 Koliko se mnogo brineš?
 Koliko imaš strpljenja?
 Koliko si sretan?
 S kime razgovaraš kad imaš problem?
 Jedeš li doručak?
 O čemu razmišljaš prije nego zaspeš navečer? (Giddens, 1996.)

planiranje života, životni stil, emancipatornu i životnu politiku. Planiranje života je pripremanje kursa za daljnje akcije u smislu samoostvarenja u socijalnom kontekstu. Ono podrazumijeva specifičan način organiziranja vremena zato što refleksivna konstrukcija samoidentiteta ovisi koliko o interpretaciji prošlosti toliko i o pripremanju za budućnost (Giddens, 1991). Tamo gdje velika područja čovjekova života više nisu određena prijašnjim navikama i obrascima ponašanja pojedinac je stalno obvezan pregovarati opcije životnog stila. Još više – a to je ključno – takvi izbori nisu samo izvanjski ili marginalni aspekti stavova osobe, nego definiraju tko osoba “jest”. Drugim riječima, izbori životnog stila su utemeljitelji refleksivne projekcije osobnosti (Giddens, 1984). Emancipatorna politika definirana je kao “općeniti pregled koji se bavi oslobađanjem individuumu i grupa od restrikcija koje djeluju na njihove životna šanse” (Cassell, 1993:334). Ona se bavi odmicanjem normi iz prošlosti, čime prihvaća transformativni stav prema budućnosti, a za svoj cilj ima nadilaženje dominacije jednih grupa nad drugima. Ukratko, emancipatorna se politika bavi reduciranjem eksploatacije, nejednakosti i ugnjetavanja, trudeći se uspostaviti imperativne pravde, jednakosti i sudjelovanja. Životna politika je, u razlici ili nadopuni emancipatorne, politika samoaktualizacije u kontekstu dijalektike lokalnog i globalnog te širenja unutarnjih referencijalnih sustava moderniteta (Giddens, 1991). Dok se emancipatorna politika bavi širim socijalnim kontekstom, životna politika se orijentira na osobu i njezino samoodređenje i razvoj.

TJELESNOST I OSOBNOST

Važna razina refleksivne projekcije osobnosti jest povezivanje tijela sa samoaktualizacijom, tj. uloga tijela u njoj. Nekoliko aspekata tijela imaju osobito značenje za osobu i samoidentitet:

- a) Tjelesni izgled, kojim se uzimaju u obzir svi aspekti na površini tijela, poput odijevanja i ukrašavanja, a koriste se za interpretaciju osobe.
- b) Ponašanje, koje određuje kako je izgled korišten u svakodnevnicu. To je način na koji je tijelo mobilizirano u relacijama sa svakodnevnim aktivnostima.
- c) Senzualnost tijela, koja referira na odnošenje prema užitku i boli.
- d) Režimi koji se primjenjuju na tijelo od strane osoba samih (Giddens, 1991).

“U posttradicionalnim okruženjima visoke modernosti tjelesni aspekti ne mogu biti organizirani kao ‘dani’: tijelo vrlo izravno sudjeluje po principu da osoba mora biti izgrađena” (Giddens, 1991:100). “Osjećaj za tijelo” uključuje “brigu za tijelo”, koju ne mogu pružiti stručnjaci. Briga za tijelo znači stalno “slušanje tijela” kako bi se stvorio osjećaj za ono što tijelu odgovara, ali i da bi se čuli znakovi uzbune. Tijelo je dio refleksivnosti modernizma i mi sami postajemo odgovornima za njegovo dizajniranje. Planiranje života i prihvaćanje različitih mogućnosti životnog stila postaju integrirani s režimima tijela.

Refleksivnost upućuje na još jedan važan pomak: premještanje ega (tj. samoprojekta) u središte stvarnosti, na mjesto koje je nekada zauzimao bog, politička vlast ili kolektivitet. Vjera u samoga sebe postaje ključnom u modernom svijetu i težišna točka osobnosti više nije izvanjska (društvene uloge) nego unutarnja (Giddens, 1991). U tra-

dicionalnim društvima interakcije među pojedincima potvrđivale su običaje i društvena pravila, dok ih danas nerijetko stvaraju, redefinišu i razgrađuju. Temeljni impuls samoprojekta prestaje biti ostvarivanje vjerodostojnosti u očima drugih, a zamjenjuje ga ostvarivanje vjerodostojnosti u vlastitim očima. Za razliku od nekadašnjeg identiteta, čija je uspješnost počivala na prilagodbi društvenoj okolini, samoprojekt nastoji oblikovati tu okolinu i prilagoditi je osobnim očekivanjima. Refleksivna projekcija osobnosti tako odiše idejom kako “nikomu ništa ne dugujemo”, otkrivajući svoj egocentrični potencijal. Odemo li korak dalje, možemo reći i – narcizam. Giddens se u tom kontekstu osvrće na radove Richarda Senneta i Christophera Lascha.

Sennett narcizam ne želi pomiješati sa samodivljenjem. Po njemu, narcizam je karakterni poremećaj koji se očituje u preokupaciji sobom koja sprečava osobu da uspostavlja valjane granice između sebe i vanjskog svijeta. Narcizam povezuje vanjske događaje s potrebama i željama osobe, pitajući se jedino: “Što ovo znači za mene?” U njemu je prisutna stalna potraga za samoidentitetom, ali ta potraga ostaje frustrirajućom jer se ne dolazi do zadovoljavajućih odgovora. Narcizam se koristi i tijelom kao instrumentom senzualnog zadovoljstva, umjesto kao način komunikacije s drugima (Sennett, 1977).

Lasch još dublje ispituje problem narcizma u modernom društvu i povezuje ga s naravi modernoga socijalnog života. Budući da ljudi odustaju od ideje da šira socijalna okolina može biti kontrolirana, povlače se u osobne probleme i situacije. Narcistična osoba, prema njemu, “Neprekidno se dosađuje, neumorno je u potrazi za instantnom intimnošću... loše ideje koje je internalizirala uzrokuju joj kroničnu nelagodu u vezi vlastitoga zdravlja, a hipohondrija joj daje poseban afinitet prema terapiji i terapijskim grupama i pokretima” (Lasch, 1980:85, 86). Pad patrijarhalne obitelji vodi, prema Laschovu mišljenju, porastu narcizma. Na mjesto staroga “obiteljskog autoriteta” došao je kult stručnjaka. Novi stručnjaci su intrinzični dio terapijske kulture narcizma. Ovisnost o njima postaje načinom života. U svojim kasnijim radovima, Lasch mijenja tu poziciju, uspostavljajući narcizam kao reakciju na osjećaj nemoći koje moderno društvo stvara, te potom onomu što je nazvao kulturom narcizma mijenja naziv u “kulturu preživljavanja” (Lasch, 1980).

Giddens zagovara pozitivne strane stručnosti i terapije. Terapija je za njega stručni sustav duboko povezan s refleksivnom projekcijom osobnosti: ona je fenomen moderne refleksivnosti. U obliku psihoanalize, terapija se razvila kao način borbe s patologijama osobe. No, ona nije samo sredstvo “uređenja” osobe, nego i pokazatelj generalizirane refleksivnosti koja u potpunosti izražava dislokaciju i nesigurnost na kojima leži modernost. Živjeti u svijetu kasne modernosti znači suočavati se s različitim tenzijama na razini osobnog identiteta. Giddens određuje postojanje određenih dvojbi s kojima se pojedinci suočavaju u vezi sebe samih. Definira ih kao *dvojbe osobe* koje trebaju biti razriješene ako želimo nastaviti koherentnu naraciju samoidentiteta i one su također u dijalektičkom odnosu (Giddens, 1991):

- a) Ujedinjenje nasuprot fragmentaciji. Modernost ujedinjuje, ali i fragmentira. U posttradicionalnom poretku prikazan je beskrajn niz mogućnosti, ne samo u smislu izbora ponašanja, nego i u smislu “otvorenosti” pojedinca prema svijetu.

To stanje može implicirati kako osoba ima toliko osobnosti koliko ima konteksta u kojemu se kreće. Ona može iskoristiti različitost kako bi ostvarila samoidentitet koji elemente iz različitih područja života uklapa u integriranu naraciju. S druge strane, osoba također može, prilagođavajući se različitim situacijama, potisnuti svoju pravu motivaciju i osjećaje i tako se razjediniti.

- b) Bepomoćnost nasuprot određenju. Pojedinaac se osjeća opterećen osjećajem bespomoćnosti koji je najvećim dijelom u vezi s fenomenom modernog društva, tj. nemogućnošću kontrole različitih mehanizama, a također osjeća i dominantnost jakih izvanjskih sila kojima se nije u stanju oduprijeti ili ih nadići. S druge strane nemoći jest osjećaj neke vrste “svemoći”, sigurnost postignuta kroz fantazije o moći koju se ostvaruje refleksivnim određenjem svog identiteta.
- c) Autoritet nasuprot nesigurnosti. U visokoj modernosti, u mnogim dijelovima socijalnog života, uključujući i područje osobe, nema zadanih autoriteta. Tradicija je bila prvi izvor autoriteta, nelocirana unutar neke posebne institucije, no zauzimajući brojne aspekte socijalnog života. Religija je, po autoritetu, bila primarna. Danas se autoritet razbija u niz apstraktnih sistema i postaje fragmentiran, iako sam po sebi postoji.¹¹ Neki se pojedinci slabo nose s nepostojanjem jasnog centra moći i to ih onemogućuje u djelovanju i čini nesigurnima.
- d) Osobno nasuprot tržišnom iskustvu. Modernost potiče samorefleksivnost i refleksivnu projekciju osobnosti, no ona je također pod snažnim utjecajem standardnih efekata tržišnog kapitalizma. Tržišno postaje vrlo unutarnje za članove društva, nešto čemu se imaju potrebu podvrgnuti i što imaju potrebu slijediti. Ne samo životni stilovi, nego i samoaktualizacija, marketinški su upakirani upravo tako da se osoba može s njima poistovjetiti. S druge strane je refleksivna projekcija osobnosti koja u nekom smislu može biti borba protiv tržišnog utjecaja.

NEKE KRITIČKE NAPOMENE NA KONCEPTE A. GIDDENSA

Giddensove su ideje podložne različitim kritikama, od kojih ću spomenuti neke vezane uz njegove prethodno iznesene koncepte. Najprije će biti naznačene kritike teorije strukturacije, nakon čega ću prijeći na kritike vezane uz njegovo poimanje refleksivnosti u modernosti te refleksivne projekcije osobnosti.

Margaret S. Archer kritizira Giddensovo prečvrsto povezivanje akcije i strukture, smatrajući da ti pojmovi imaju različite implikacije. Ideja strukture jest ograničenje ljudskog djelovanja, dok ideja djelovanja ističe slobodnu volju, i to se dvoje nikada ne pomiruje. Giddens upućuje na sposobnost agenata u transformiranju strukture promjenom vlastitoga ponašanja. Prema Archerovoj kritici, mogućnosti promjene društvenih struktura i razmjeri ljudskih mogućnosti transformacije društvenog svijeta ovise o prirodi socijalnih struktura. Ljudi ne mogu mijenjati ili reproducirati društvo jednostav-

¹¹ M. Foucault u “Nadzoru i kazni” (1979) govori o nepostojanju jednog izvora moći, tj. o širenju diskursa moći i njezinoj decentralizaciji te stvaranju “poslušnih tijela” koja proizvode disciplinarni mehanizmi.

no onako kako žele. Neka su strukturalna obilježja društva izvan njihove kontrole i ograničavaju njihovo ponašanje. Giddens ističe mogućnost akcije i socijalne promjene, kao i ograničenja i reprodukciju društvenih institucija, no ne objašnjava koja će se od varijanti dogoditi u zadanim okolnostima. M. S. Archer zaključuje da teorija strukturalizacije ostaje nepotpunom jer daje nedostavno objašnjenje mehanizama stabilne replikacije nasuprot stvaranju novih društvenih oblika (Archer, 1985).

Na ovu se kritiku nadovezuje njoj suprotna, o reprodukciji strukture koju agenti provode svojim djelovanjem. Giddens tvrdi kako agenti nesvjesno reproduciraju društvene strukture, tj. kako osjećaj ontološke sigurnosti služi tomu da se poveže nesvjesni bazični sigurnosti sistem agenata s rutinama procedura socijalne reprodukcije. Ira J. Cohen pokazuje da se agenti ne moraju uključivati u institucionalizirano ponašanje i kako ga zbog različitih razloga mogu odbaciti te kako nenamjerna reprodukcija društvene strukture nije logička nužnost. Za agente uvijek ostaje mogućnost refleksije o doprinosima koje čine u različitim uvjetima te promjena svojih praksi na temelju novih, refleksivnih uvida (Cohen, 1985). Iz tih dviju suprotstavljenih kritika možemo uvidjeti kako mijenjanje društvenih institucija od strane agenata kod Giddensa, kao i ideja njihove reprodukcije od strane istih, postaju upitnima, budući da Giddens nije objasnio situacije u kojima će jedno ili drugo stupiti na snagu.

U Giddensovoj analizi refleksivnosti i refleksivne projekcije osobnosti također postoje različite kritike, od kojih ćemo spomenuti neke važnije. U konceptualizaciji refleksivnosti i kasne modernosti predbacuje mu se ignoriranje širega političkog konteksta (Hay i dr. Lash, 1994; Leggett, 2002; May i Cooper, 1995; Mouzelis, 2001; Rustin, 1995. u Bagguley, 2003) te nedovoljna razrada socijalnih nejednakosti i moći (Lash, 1994; Jamieson, 1999; May i Cooper, 1995; Rustin, 1995). Lash se u tom smislu pita koliko slobode od "nužnosti" strukture i strukturalnog siromaštva ima, primjerice, majka iz geta, za konstruiranje svoje naracije osobnosti (Beck, Giddens i Lash, 1994). Posve je realno očekivati da socijalne situacije, kao i politički kontekst, umnogome utječu na stvaranje ili uopće promišljanje refleksivne projekcije osobnosti. Također je logično zaključiti da svi pojedinci nisu jednako "slobodni" ili "oslobođeni" od različitih životnih situacija kako bi mogli ostvariti vlastite naracije osobe onako kako je to ostvarivanje zamišljeno kod Giddensa.

U Giddensovoj analizi modernosti ne postoje norme i vrijednosti koje bi vrijedile za sve, tj. refleksivnost je njezina najvažnija odrednica. Samorefleksivnost je dio modernosti u kojem osoba postaje refleksivan projekt. Pojedinci su stalno prisiljeni odabirati životne stilove koji nisu samo površan kulturni fenomen nego forme "životne politike". No, napominje Paul Bagguley, Giddens nije objasnio kako se točno, tj. kojim procesom, osoba iz racionalnog aktera u teoriji strukturalizacije razvija u refleksivnu osobu u kasnoj modernosti. Također tvrdi kako se ignoriraju i "emotivni" aspekti u refleksivnoj projekciji osobnosti, kao što su estetska i hermeneutička dimenzija refleksivnosti (Bagguley, 2003:142). Prema tome, iako Giddens naznačuje kako postoji promjena koja se događa kod pojedinca u vidu prijelaza iz racionalnosti u refleksivnost (koja se vremenski podudara s prijelazom iz tradicije u modernost), on ne objašnjava mehanizme koji do toga dovode, pa se dobiva dojam kako je ta promjena radi svoje netransparentnosti pomalo proizvoljna pogotovo radi izostavljanja spomenutih dimenzija iz nje.

Jeffrey Alexander predbacuje Giddensovoj kognitivnoj refleksivnosti njezinu kritičnost isključivo prema tradiciji, a relativnu nekritičnost prema modernosti i njezinom birokratizmu. Taj manjak kritičnosti Giddens objašnjava postojanjem povećanih znanstvenih pretpostavki u doba modernosti, čime se zapravo znanost prisutna u modernosti, naspram njezina nepostojanja u tradiciji, oslobađa kritičnosti. Takvo, optimistično tumačenje znanosti također je vrlo upitno.

Alexander smatra i kako je Giddens prikazao pojednostavljenu verziju modernosti koristeći se u njezinom opisu jednostavnim dualizmom “tradicija i modernost”, tj. definirajući modernost pojednostavljeno, u suprotnosti s tradicijom. Time on previda nadindividualne kulturne forme koje karakteriziraju sva društva. Istraživanja kulture pokazuju da se sve akcije koje imaju veze s refleksivnošću događaju unutar vlastite kulturne tradicije, a Giddens se u svojim analizama refleksivnosti ne osvrće ni na kulturne forme niti na tradicije (Alexander, 1996).

Giddensovoj poziciji refleksivnog aktera zamjera se stroga racionalnost i time inkonzistentnost s povećanim znanjem o ulozi emocija i povijesnog iskustva dvadesetoga stoljeća koji daju dokaze o moći ne-racionalnih sila (Elster, 1999; Glover, 1999. u Bendle, 2002). Kao takva, njegova je pozicija predmet kritike psihoanalitičara, moderne filozofije i psihologije, što će još biti naznačeno. U njoj se marginaliziraju i tradicionalni sociološki pristupi budući da su nekadašnje norme i funkcije zamijenjene ljudskim strategijama i fleksibilnošću. Identiteti postaju promatrani kao fluidni i fragmentirani pa se postavlja pitanje o tome što točno održava kontinuitet osobe, naraciju, trajektorij ili refleksivnu projekciju osobnosti? (Bendle, 2002.) Može se također ustvrditi: ako je identitet svugdje, on je nigdje (Brubaker i Cooper, 2000 u Bendle, 2002). Kako održati naraciju osobe u nekom vremenskom razdoblju, a istodobno biti podložan stalnom monitoringu, također je jedno od pitanja koja se ovdje otvaraju.

Još jedna važna kritika Giddensova koncepta samorefleksivnosti, toliko prisutnog u njegovim novijim radovima, upućuje na njegovu radikalnu inkonzistentnost i inkompatibilnost s konceptom dualnosti strukture (Mouzelis, 1999:94). Naime, u teoriji strukturalizacije najvažnija je dualnost strukture, koja je održavana rutiniziranim konceptom akcije. U refleksivnosti se pak stvaraju nova pravila i potiru stara kako bi se stvorile refleksivne projekcije osobnosti, konkretno, povećava se refleksivnost zajedno s monitoringom akcija. Povećan monitoring nužno implicira dualizam (a ne dualnost) agencije i strukture, jer kako inače objasniti povećanje monitoringa akcije, a ostati u okvirima definicije dualnosti? Refleksivnost prestaje biti dualnost i postaje dualizam, budući da su agenti “oslobođeni” strukture i sve više djeluju “nad” njom (Bagguley, 2003:146).

Prisutne su i kritike Giddensova “optimističnog” očekivanja ljudske prilagodbe na radikalnu društvenu promjenu, te premalo pozornosti posvećene problemima na koje upućuje psihoanaliza (duboka anksioznost osobe, strah, prijetnja..), tj. načinima na koje socijalni sistemi modernosti izobličavaju podsvjesnu konstituciju osobe (Elliot, 1994, u Bendle, 2002). Giddens i Castells identificiraju identitet i globalizaciju kao dvojno organizirane polaritete suvremene sociološke analize. No, identitet u modernom svijetu nije toliko neproblematičan kao što oni naglašavaju. Dapače, stanje visoke modernosti karakterizira velika tenzija između zahtjeva koje na osobu postavlja globalizacija i

kapaciteta osobe da na njih odgovori (Bendle, 2002). Na Giddensovo “optimistično” i strogo konstruktivno poimanje agenata ću se također osvrnuti malo kasnije.

Upućuje se i na opoziciju između Giddensa i Foucaulta (Gadacz, 1994). Ono što Giddens vidi kao stručne sisteme koji upravljaju i reorganiziraju mogućnosti društvenog života, Foucault vidi kao diskurse koji usmjeravaju i discipliniraju pojedince. Ono što bi za Giddensa bila proširena sloboda agencije za refleksivne akcije, za Foucaulta su sredstva kontrole – imperijalizam refleksivnosti. Je li i u ovom slučaju riječ o Giddensovu “preoptimističnom” shvaćanju, ovoga puta sistema koji upravljaju društvom, ili je riječ o različitim pozicijama dvojice autora koji na suprotan način promatraju stvarnost, također može otvoriti zanimljivu raspravu.

Giddensova refleksivnost je kritizirana kao baza za psihologijsku samopomoć. Postoje zamjerke oko toga da njegova analiza ne uspijeva uzeti u obzir načine na koje samoostvarujući subjekt pokreće pitanja o individualnim moralnim kvalitetama, čime se zapravo izuzima sfera moralnosti iz analize refleksivnosti. U svojem promišljanju konstrukcije identiteta Giddens se i sam dotiče pitanja o moralnosti unutar refleksivne projekcije osobnosti, a njih ćemo detaljnije razraditi u idućem poglavlju.

Također su izloženi zahtjevi o tome kako se, budući da su upravo materijalni uvjeti socijalnog života vitalna komponenta istoga, znanstveno teoretiziranje mora baviti svijetom koji stavlja naglasak na materijalne okolnosti društvenog života, dok se Giddens u mnogo većoj mjeri bavi nematerijalnom sferom života (May i Cooper, 1995:80, 83, 84).

UMJESTO ZAKLJUČKA

U posljednjem ću se dijelu rada nadovezati na neka pitanja i kritike otvorena u prošlom poglavlju te ih, bez konkretnih zaključaka, ostaviti otvorenima za daljnje sociološke analize i rasprave.

Kritika koja obuhvaća različite Giddensove teorijske aspekte bila je visok stupanj njegova nedeterminističkog postavljanja prema agentima u socijalnim sustavima. U teoriji strukturacije, sa željom pomicanja težišta s nepobitnog utjecaja strukture na pojedinca, Giddens je agentima dao moć utjecanja na strukturu identičnu kao i utjecaju strukture na njih, što je naišlo na brojne negativne komentare zbog nemogućnosti pojedinaca da samostalno mijenjaju strukture. Također, teorija strukturacije sugerira kako su struktura i agencija uvijek “dvije strane iste medalje”. No u Giddensovoj logici tradicije/modernosti, njegova dualnost proživljava historijsku transformaciju od agencijsko/strukturne dualnosti tradicionalnih društava do agencijsko/strukturnog dualizma modernosti, čime se zapravo zadire u temeljne postavke teorije strukturacije. Kritička rasprava teorije strukturacije, konstatira Ira J. Cohen, nastaviti će se, no također će se nastaviti i otkrivanje mnogih načina na koje ona osvjetljava konstituciju društvenog života (Cohen, 1987).

Refleksivna projekcija osobnosti, kao što smo vidjeli, također izaziva različita pitanja i dvojbe. Ona mora biti shvaćena u kontekstu modernosti koji relativizira moralnu sferu ljudskog djelovanja. Iz toga slijedi kako projekcija osobe mora biti refleksiv-

no postignuta u tehnički kompetentnom, ali moralno-krnjem socijalnom okruženju. Knjigu "Modernity and Self-Identity," Giddens završava razmišljanjima o teškoći egzistencijalnih problema u kojima pronalazimo sve više moralnih neslaganja. Ne postoje svevremeni, apsolutni etički principi, pa kako onda izbjeći brojne sukobe upravo zbog različitih etičkih principa pojedinih grupa? Ta pitanja iziskuju veliku rekonstrukciju emancipatorne politike kao i traženje odgovarajuće životne politike. Pitanja koja se postavljaju o našoj biti, mogućnostima i ciljevima, često, radi nepostojanja moralne osovine, završavaju pod prijetnjom osobne besmislenosti (Giddens, 1991).

U refleksivnoj projekciji osobnosti pojedinac stavlja težište na ego, odupirući se vanjskim utjecajima i stvarajući projekt iz vlastitih ideja, težnji i ciljeva, koje su određene brižnom samopromatranju. No, u tom su procesu izostavljeni su Freudovi pojmovi Thanatosa i razarajućeg ida, što je predmet kritike mnogih psihoanalitičara. Iako se Giddens često poziva na Freuda, to čini samo u području "nelagodnosti u kulturi", kada je potrebno opisati represiju koju pojedinac osjeća u kulturi, te sram i krivnju nametnutu od društva. "Cijena koju plaćamo za naš napredak u civilizaciji je gubitak sreće kroz povećanje osjećaja krivnje" (Freud, 1988:65). Mogli bismo reći kako on time razvija određeni dualizam "društvo – pojedinac", ili, psihoanalitičkim rječnikom, "ego – superego", prema kojem pojedinac reagira na podražaje iz društva i time modificira svoje ponašanje, od ontološke (ne)sigurnosti preko refleksivne projekcije osobnosti do emancipatorne politike ili politike životnog stila. No Giddens se zadržava na tom dualizmu, ne ulazeći u sferu destruktivnosti (ili ida) kod pojedinca. Ta sfera kod Giddensa ostaje neprimijećenom, što mu u objašnjenju refleksivnosti kroz monitoring daje prostora samo za konstruktivne namjere ega. Autonomnost stvorena kroz izbore razlikuje se od tumačenja klasične psihoanalize, prema kojoj su oni blokirani ili programirani nesvjesnim emocijama koje ne mogu biti odbačene pukim slobodnim izborom. Sloboda izbora, dakle, propada pod psihoanalitičkim svjetlom. Kao i Erich Fromm, Giddens u čovjeku pronalazi više konstruktivnoga ili, ako se želimo poslužiti Freudovim rječnikom, više Erosa nego Thanatosa, što njegovom radu daje određena obilježja psihoterapije. Zato ne čude kritike koje se tiču njegova "završavanja" u samopomoći ili terapiji, o kojoj ionako piše s neskrivenim odobravanjem. Paradoksalno, uza svu dijalektičnost društvenih sustava i osobe koju Giddens primjećuje, od teorije strukturacije nadalje, on dijalektičnost u samoj osobi u smislu njezine destruktivnosti ne pronalazi. Čak i u slučaju vrlo jasne čovjekove nemogućnosti ili uvjetovanosti, bilo zbog vanjskih uvjeta ili osobe same, stavlja u njegove ruke moć isključivo za pozitivnu promjenu. Pitanje koje se s obzirom na to može postaviti Giddensu jest: kako to da, uz toliku mogućnost integracije osobnosti i postizanja intimnosti uopće dolazi do tolike dezintegracije i nepostizanja istih?

Svakako je upitna i tvrdnja pozitivnog utjecaja terapije na samorefleksiju i refleksivnu projekciju osobnosti, tj. neautoritativan stav prema psihoterapeutu. Djeluje li uopće psihoterapija pozitivno na pojedinca i koliko, ostaje otvorenim pitanjem.

Nakon što sam naznačila još neke dvojbe i smjerove razmišljanja na koje nas Giddensove teorije navode, mogu zaključno napomenuti kako Giddens refleksivnu projekciju osobnosti provodi na trima razinama:

1. Na društvenoj razini, u odnosu pojedinca prema društvu i širim socijalnim sustavima, pri čemu se dovodi u vezu visoka modernost i promjene u osobnoj sferi kod ljudi;
2. Na osobnoj razini, u odnosu pojedinca prema samome sebi, pri čemu se stalnim promatranjem svojih aktivnosti odvija refleksivna projekcija osobnosti kao proces koji rezultira trajektorijem osobe;
3. Na intimnoj razini, u odnosu pojedinca prema partneru/ici, kroz načine na koje je intimnost (re)definirana, značenje čiste veze i transformaciju intimnosti.

Iako refleksivnost, kao i refleksivna projekcija osobnosti mogu imati loše posljedice na osobu, što smo mogli vidjeti u osvrtima na narcizam, izgubljenost ili pak na osjećaj besmisla i anksioznosti, i za sobom povlače različita pitanja i nedoumice, u njima je također neupitan Giddensov sociološki doprinos. Vezano uz područje osobe, možemo reći da je Giddensova najveća zasluga možda upravo isto ono što izaziva i najviše kritika: uspostavljanje pojedinca kao samorefleksivnog subjekta koji svojim ponašanjem stvara svoju osobnost te u mnogim izborima koje pred njega postavlja modernost, svojim vlastitim odabirima provodi refleksivnu projekciju osobnosti.

LITERATURA

- Alexander, J. (1996) Critical Reflections on "Reflexive Modernisation". **Theory, Culture and Society** 13(4):133–138.
- Archer, M. (1985). **Structuration versus Morphogenesis**. London: Sage.
- Bagguley, P. (2003) Reflexivity Contra Structuration. **Canadian Journal of Sociology** 28(2):133–153.
- Beck, U. (1992). **Risk Society**. London: Sage Publications.
- Beck, U. (2001). **Pronalaženje političkog – Prilog teoriji refleksivne modernizacije**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (1994) **Reflexive Modernisation**. Cambridge: Polity Press.
- Bendle, M. F. (2002) The crisis of "identity" in high modernity. **British Journal of Sociology** 53(1):1–18.
- Bryant, Christopher G. A., Jary, D. (2001) **The Contemporary Giddens: Social Theory in a Globalizing Age**. London and New York: Palgrave.
- Cassell, P. (1993) **The Giddens Reader**. Stanford: Polity Press.
- Cohen, I. J. (1987) Structuration Theory and Social Praxis, u Giddens, A., Turner, J. H. (ed.) **Social Theory Today**. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, M. (1979) **Discipline and Punish**. London: Allen Lane.
- Freud, S. (1988) **Nelagodnost u kulturi**. Beograd: Izdavačka radna organizacija "Rad".
- Gadacz, R. R. (1994) Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. **Canadian Review of Sociology and Anthropology** 31(1):93–96.
- Giddens, A. (1984). **The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration**. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1990). **The Consequences of Modernity**. Stanford: Polity Press.
- Giddens, A. (1991). **Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age**. Cambridge: Polity Press.

- Giddens, A. (1993) **New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of interpretative Sociologies**. Stanford: University Press.
- Giddens, A. (1994) **The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies**. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1996) **In Defence of Sociology**. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1999) **Treći put**. Zagreb: Politička kultura.
- Giddens, A. (2005) **Odbjegli svijet**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Habermas, J. (1987) **The Philosophical Discourse of Modernity**. Cambridge: Polity Press.
- Haralambos, M., Holborn, M. (2002) **Sociologija: Teme i perspektive**. Zagreb: Golden marketing.
- Hyoung, J. J. (1997) **The Condition of Reflexive Modernization**. UK: Lancaster University.
- Jamieson, L. (1999) Intimacy Transformed? A critical look at the “pure relationship”. **Sociology** 33(3):477–493.
- Kalanj, R. (2000) **Ideje i djelovanje**. Zagreb: Razvoj i okoliš: Biblioteka časopisa “Socijalna ekologija”.
- Lasch, C. (1980) **The Culture of Narcissism**. London: Abacus.
- Marshall, G. (1994) **Dictionary of Sociology**. Oxford: Oxford University Press.
- May, C., Cooper, A. (1995) Personal Identity and Social Change: Some Theoretical Considerations. **Acta Sociologica** 38(1):75–85.
- Mouzelis, N. (1999) Exploring post-traditional orders: Individual reflexivity, “pure relationships” and “duality of structure”, u O’Brien, M., Penna, S., Hay, C. (ed.) **Theorising Modernity; Reflexivity, Environment and Identity in Giddens’s Social Theory**. London: Addison Wesley Longman Limited.
- Ritzer, G. (1997) **Suvremena sociologijska teorija**. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Rainwater, J. (1989) **Self- Therapy**. London: Crucible.
- Rustin, Mike (1995) The Future of Post-Socialism. **Radical Philosophy** 74:7–27.
- Sennett, R. (1977) **The fall of a public man**. Cambridge: Cambridge University Press.

REFLEXIVE PROJECT OF THE SELF BY ANTHONY GIDDENS

JELENA ZLATAR

Institute for Social Research Zagreb

In this paper I shall try to explain the term reflexive project of the self, as seen by Anthony Giddens. What is reflexive project of the self? How and why does it happen? What is its definition? How does it manifest itself in everyday life and in human relationships? These are some of the questions I shall try to answer in the paper.

We live in a posttraditional society. Norms, values and systems which were valid in traditional societies aren't important in lives of individuals any longer. The disappearance of clear models and principles of behaviour on both personal and broader social level, forces an individual to look for answers elsewhere and to create their identity in a different way than before. On personal level, this manifests itself in increased and transformed reflexivity, directed towards the creation of personality through close personal monitoring.

The process going on in thus modified reflexivity Giddens calls reflexive project of the self. It happens through constant monitoring and results in the trajectory of the self.

Key words: TRADITION, MODERNITY, REFLEXIVITY, STRUCTURATION THEORY, REFLEXIVE PROJECT OF THE SELF, CORPOREALITY, CHOICE